

Smilja Marjanović-Dušanić, *Sveto i propadljivo: telo u srpskoj hagiografskoj književnosti*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Posebna izdanja 135, Izdavačko preduzeće CLIО, Beograd 2017, ss. 434.

[Смиља Марјановић-Душанић, *Свето и пропадљиво: тело у српској хагиографској књижевности*, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања 135, Издавачко предузече Клио, Београд 2017, ss. 434].

doi.org/10.14746/bp.2020.27.16

Smilja Marjanović-Dušanić jest uznaną badaczką serbskiego średniowiecza i profesorem Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Belgradzie. Specjalizuje się w badaniach z zakresu historii cywilizacji, antropologii historycznej oraz nauk pomocniczych historii. Jest autorką wielu prac publikowanych w języku serbskim, angielskim i francuskim.

Pracę *Sveto i propadljivo. Telo u srpskoj hagiografskoj književnosti* zaliczyć należy do modnego w ostatnich trzech dekadach w historiografii zachodniej nurtu antropologii historycznej, mianowicie do tzw. historii ciała. Jak wskazuje zarówno kariera naukowa S. Marjanović-Dušanić (która sporo czasu spędziła na badaniach w różnych krajach europejskich), jak i wykorzystana w książce, obszerna literatura w językach: angielskim, francuskim i niemieckim, autorka znakomicie orientuje się w osiągnięciach zachodniej historiografii w tym obszarze.

Nowatorstwo pracy, polega na tym, iż oryginalne metody zastosowała autorka do badania szczególnej bazy źródłowej. S. Marjanović-Dušanić przeanalizowała bowiem średniowieczną serbską literaturę hagiograficzną. Specyficzne dla Serbii formy wypowiedzi źródeł (nieprecyzyjne i sztywne określenie emocji i przeżyć, niejasna symbolika gestów, niejasna rola świętej energii) są dość odległe od zachodnich i bardzo utrudniają proste przeniesienie tamtejszych interpretacji. Korpus serbskich źródeł hagiograficznych posiada unikalny charakter i wymaga specyficznych procedur. Mimo tych trudności, jak się okazało, także i w tym przypadku mają zastosowanie wyniki europejskiego dyskursu na temat cielesności, a hagiograficzne źródła serbskie dostarczają więcej materiału niż pozornie można by sądzić. Poza tekstami hagiograficznymi autorka uzupełniająco wykorzystwała też serbską sztukę. S. Marjanović-Dušanić analizuje źródła w trzech kontekstach:

- 1) teksty i obrazy są „znakami” ujawniającymi podejście do cielesności,
- 2) ciało interpretowane jest jako droga do ujawniania afektów i stanów emocjonalnych analizowanych w kontekście działania na forum publicznym,
- 3) przedmiotem studiów jest gest, rytuał i ceremonie.

Jak wspomniano, S. Marjanović-Dušanić ograniczyła swe badania do obszaru Serbii. Jej metoda zakłada antropologiczno-fenomenologiczne podejście do ciała.

W tym kontekście relacja między ciałem i społeczeństwem postrzegane są jako wzajemnie określona, dwustronna interakcja, przy czym ciało fizyczne jest kształtowane zarówno przez procesy społeczne, jak i naturalne. Szczególne miejsce poświęca badaczka studiowaniu gestu, rytuału i ceremonii. Postrzega je jako zewnętrzne wskaźniki sił politycznych i duchowych, które wywodzą się z cielesności. Wyniki takich badań akcentują kwestię roli performatywności jako ideologicznie i religijnie ważnej koncepcji zrozumienia funkcjonowania średniowiecznych społeczeństw. W swej analizie S. Marjanović-Dušanić oparła się na idei reprezentacji jako jednej z kluczowych koncepcji „nowej historii kultury”.

Książka podzielona jest na trzy zasadnicze rozdziały, poprzedzone wstępem i zamknięte konkluzjami. Krótkie wprowadzenie poświęcone zostało założeniom metodologicznym. Autorka opiera się tutaj na znakomitej znajomości prac historiografii światowej, kreujących nurt „nowej historii kultury”. Natomiast pierwszy rozdział (*Miejsce ciała w chrześcijańskiej myśli i praktyce*) daje przegląd ujęć cielesności w chrześcijańskiej myśli i praktyce, w oparciu o przykłady z terenów Serbii. Autorka koncentruje się na koncepcjach ciała zawartych w świętych tekstach, obrazach i opisach relacji międzyludzkich. Rozpatruje też ciało jako element emocji i zbiorowych reprezentacji odnoszących się zarówno do polityki, jak i do szerszej sfery publicznej.

Część druga książki dotyczy ogólnej chrześcijańskiej koncepcji ciała. Autorka zajęła się analizą chrześcijańskiej hierarchii zmysłów i ich roli w postrzeganiu świętości. Przebadała źródła hagiograficzne i inne, aby odkryć działanie zmysłów w obrzędach liturgicznych i kulcie relikwii. Szczególny nacisk położyła na analizę zjawiska synestezji sensorycznej i sposobu, w jaki zmysły funkcjonują w praktykach religijnych. Głęboka modlitwa w średniowiecznej Serbii była bezpośrednio związana z poczuciem dotyku i „darem łez”, który często jej towarzyszył. S. Marjanović-Dušanić szczególną uwagę przywiązuje do aktywacji zmysłów podczas obrzędów liturgicznych oraz do postrzeganego zjawiska „pobożności dotykowej”. Porównanie z państwami Europy Zachodniej oraz z Bizancjum w zakresie kultu relikwii potwierdza wagę artefaktów (zwłaszcza związanych z kreacją cudów) w ramach królewskich programów ideologicznych średniowiecznej Serbii.

Część trzecia pracy (dodajmy: zasadnicza i zdecydowanie najobszerniejsza) poświęcona została koncepcji ciała w hagiografii serbskiej. Składa się ona z czterech podrozdziałów o znamienitych tytułach: *Portret świętego w hagiografii*, *Ciało jako zwycięski znak*, *Ciało kochające Boga* oraz *Ciało, grzech i negatywny inny*. S. Marjanović-Dušanić zauważa tutaj, iż serbskie narracje hagiograficzne posługują się subtelnie odmiennymi pojęciami świętego ciała lub przeciwnie, przy pojęciu grzesznika – ciała dotkniętego zepsuciem. Po ogólnych rozważaniach na temat wyobrażeń świętych, autorka zwraca się ku charyzmatycznym atrybutom ludzi i źródłom ich autorytetu. Prezentuje specyficzną typologię świętych ciał w serbskiej hagiografii. Ciało świętego było „skarbcem Boga”. Było również postrzegane, jako „święta tarcza ojczyzny”. Pewien charakterystyczny typ tworzy święte ciało przodka, który cieszył się świeckim lub duchowym autorytetem. Przekonanie o tym ma podstawowe

znaczenie dla serbskiej ideologii królewskiej. Źródła wzmiankują też: ciała triumfujące, rycerskie i bohaterskie ciała niezwykłe, ale też ciała męczeńskie i ascetyczne. Autorka dostrzega pojawienie się stopniowo coraz bardziej cielesnego pojęcia świętości w serbskiej hagiografii. Jego przeciwieństwem jest koncepcja wrogiego, zepsutego i grzesznego ciała, skazanego na sprawiedliwą karę.

Końcowy rozdział trzeci książki poświęcony został społecznemu znaczeniu pamięci o serbskich świętych i motywowi przemijania. Autorka zauważa w nim, iż święte ciało staje się materialnym potwierdzeniem cudu i łącznikiem z innym światem. Jako element trwałej pamięci o świętym służy ustanowieniu ciągłości z przeszłością, ta zaś odpowiednio interpretowana przez potomków dostarcza im wiedzy przy rozwiązywaniu współczesnych problemów społecznych i politycznych. S. Marjanović-Dušanić konkluduje, iż przeprowadzona przez nią analiza wykazała, jak duże znaczenie miała hagiografia dynastii serbskiego średniowiecza dla narracji odnoszącej się do realiów politycznych czasów późniejszych. Przeszłość umieszczano w „wiecznej teraźniejszości” i miała zostać użyta jako ideologiczne uzasadnienie, zakorzenione w świętej tradycji, która legitymizuje obecny porządek polityczny.

Autorka zastrzega jednak, iż nie należy motywacji dawnych do pisania żywotów świętych redukować wyłącznie do wymiaru ideologicznego. W przypadku hagiografii członków dynastii żywoty mogą być postrzegane np. jako *gesta* czyli pisemne świadectwo czynów dynastii. Nie można też pominąć ich celu dydaktycznego. Miały one w pojęciu twórców być podstawą do odkupienia dla „naszego ostatniego, leniwego pokolenia”.

S. Marjanović-Dušanić zwraca uwagę na fakt, iż autorzy serbscy wykorzystywali szczególne techniki literackie, aby podkreślić skomplikowane ramy czasowe narracji, które obejmowały spotkanie przeszłości (czas chwalebny, opowiadane wydarzenie), teraźniejszości (czas narracji) i przyszłości wnikającej już w eschatologię. Życie świętych staje się przy tym świadectwem czynów dynastii. Autorka podkreśla, iż jedność tekstu, obrazu i rytuałów tworzy związek między niebiańskim (*sacrum*) oraz ziemskim (*profanum*) a także między przeciwstawnymi koncepcjami świętości i zepsucia.

Książka S. Marjanović-Dušanić, zaznaczmy, niełatwa w odbiorze, jest niewątpliwie ważnym i godnym poznania studium relacji między *sacrum* i *profanum* na gruncie serbskiej historiografii. Nie tylko temat, ale przede wszystkim nowatorska metoda interpretacji źródeł oraz głębia analizy stanowi w mojej opinii o jej wysokiej wartości.

Piotr Wróbel